

HOTĂRÂREA CURȚII (Marea Cameră)
13 iunie 2006*

Traghetti del Mediterraneo SpA, în lichidare

împotriva

Repubblica italiana

(cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare, introdusă de Tribunale di Genova)

„Răspunderea extracontractuală a statelor membre – Prejudicii cauzate persoanelor de drept privat de încălcările dreptului comunitar, imputabile unei instanțe naționale de ultim grad de jurisdicție – Limitarea, de către organul legislativ național, a răspunderii statului la cazurile de dol și de culpă gravă din partea instanței – Excluderea oricărei răspunderi legate de interpretarea normelor de drept și de apreciere a elementelor de fapt și a probelor din cadrul exercitării activității jurisdicționale”

În cauza C-173/03,

având ca obiect o cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare, în temeiul articolului 234 CE, introdusă de Tribunale di Genova (Italia), prin Decizia din 20 martie 2003, primită de Curte la 14 aprilie 2003, în procedura

Traghetti del Mediterraneo SpA, în lichidare

împotriva

Repubblica italiana,

CURTEA (Marea Cameră),

compusă din domnul V. Skouris, președinte, domnii P. Jann, C. W. A. Timmermans (raportor), K. Schiemann și J. Makarczyk, președinți de cameră, domnul J. N. Cunha Rodrigues, doamna R. Silva de Lapuerta, domnii K. Lenaerts, P. Kûris, E. Juhász și U. Lõhmus, judecători,

avocat general: domnul P. Léger,
grefier: doamna M. Ferreira, administrator principal,

având în vedere procedura scrisă și în urma ședinței din 7 decembrie 2004,

după examinarea observațiilor prezentate:

– Traghetti del Mediterraneo SpA, în lichidare, de către V. Roppo, P. Canepa și S. Sardano, avocați,

* Limba de procedură: italiana.

- pentru guvernul italian, de către domnul I. M. Braguglia, în calitate de agent, asistat de către domnii G. Aiello și G. De Bellis, avvocati dello Stato,
- pentru guvernul elen, de către doamnele E. Samoni și Z. Chatzipavlou, precum și de către domnii M. Apossos, K. Boskovits și K. Georgiadis, în calitate de agenți,
- pentru Irlanda, de către domnul D. O’Hagan, în calitate de agent, asistat de P. Sreenan, SC, și P. McGarry, BL,
- pentru guvernul olandez, de către doamna S. Terstal, în calitate de agent,
- pentru Guvernul Regatului Unit, de către doamna R. Caudwell, în calitate de agent, asistată de către domnii D. Anderson, QC, și M. Hoskins, barrister,
- pentru Comisia Comunităților Europene, de către doamna D. Maidani și domnul V. Di Bucci, în calitate de agenți,

după ascultarea concluziilor avocatului general în ședința din 11 octombrie 2005,

pronunță prezenta

Hotărâre

1 Cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare privește principiul și condițiile de angajare a răspunderii extracontractuale a statelor membre pentru prejudiciile cauzate persoanelor de drept privat prin încălcarea dreptului comunitar, în cazul în care această încălcare este imputabilă unei instanțe naționale.

2 Această cerere a fost prezentată în cadrul unei acțiuni introduse împotriva Repubblica italiana de către Traghetti del Mediterraneo SpA, întreprindere de transport maritim, în lichidare la ora actuală (denumită în continuare „TDM”), în vederea obținerii reparării prejudiciului suferit ca urmare a unei interpretări eronate, de către Corte suprema di cassazione (Curtea Supremă de Casație din Italia), a normelor comunitare privind concurența și ajutoarele de stat și, în special, din cauza faptului că această instanță a refuzat cererea sa, prin care solicita să i se adreseze Curții întrebările relevante privind interpretarea dreptului comunitar.

Cadrul juridic național

3 În temeiul articolului 1 alineatul (1) din Legea nr. 117 din 13 aprilie 1988 privind repararea prejudiciilor cauzate în cadrul exercitării funcțiilor jurisdicționale și răspunderea civilă a magistraților [legge n. 117 (sul) risarcimento dei danni cagionati nell’ esercizio delle funzioni giudiziarie e responsabilità civile dei magistrati (GURI nr. 88, din 15 aprilie 1988, p. 3, denumită în continuare „Legea nr. 117/88”), această lege se aplică „tuturor magistraților specializați în dreptul comun, administrativ, financiar și special și magistraților militari, care exercită o activitate jurisdicțională, indiferent de natura funcțiilor, precum și altor persoane care participă la exercitarea funcției jurisdicționale”.

4 Articolul 2 din Legea nr. 117/88 prevede:

„1. Orice persoană care a suferit un prejudiciu nejustificat, ca urmare a unei conduite, a unui act sau a unei măsuri judiciare din partea unui magistrat care se face vinovat de dol sau de culpă gravă în exercitarea funcțiilor sale sau în urma unei denegări de dreptate, poate acționa împotriva statului pentru a obține repararea prejudiciilor patrimoniale pe care le-a suferit, precum și a prejudiciilor nepatrimoniale care decurg din privarea sa de libertate.

2. În exercitarea funcțiilor jurisdicționale, interpretarea normelor de drept și aprecierea faptelor și probelor nu pot da naștere răspunderii.

3. Constituie o culpă gravă:

(a) o încălcare gravă a legii, ca urmare a unei neglijențe nescuzabile;

(b) afirmarea, în urma unei neglijențe nescuzabile, a unui fapt a cărui existență este respinsă în mod incontestabil de actele aflate la dosar;

(c) negarea, în urma unei neglijențe nescuzabile, a unui fapt a cărui existență este stabilită incontestabil de actele aflate la dosar;

(d) adoptarea unei măsuri privind libertatea personală, în alte cazuri decât cele prevăzute de lege sau în lipsa unei motivări.”

5 În temeiul articolului 3 alineatul (1) prima teză din Legea nr. 117/88, constituie, în plus, o denegare de dreptate „refuzul, omisiunea sau întârzierea unui magistrat în adoptarea unor măsuri care țin de competența sa în cazul în care, după expirarea termenului legal pentru adoptarea măsurii în cauză, o parte a înaintat o cerere prin care solicită o astfel de măsură și în cazul în care, fără un motiv valabil, nu a fost adoptată nicio măsură în cele treizeci de zile următoare datei de depunere la grefă a cererii în cauză”.

6 Următoarele articole din Legea nr. 117/88 precizează condițiile și metodele în temeiul cărora poate fi introdusă o acțiune în despăgubiri, în conformitate cu articolele 2 și 3 din această lege, precum și acțiunile care pot fi întreprinse, a posteriori, în privința magistratului care s-a făcut vinovat de dol sau de culpă gravă în exercitarea funcțiilor sale, sau chiar de o denegare de dreptate.

Faptele aflate la originea litigiului din acțiunea principală și întrebările preliminare

7 TDM și Tirrenia di Navigazione (denumită în continuare „Tirrenia”) sunt două întreprinderi de transport maritim care, în anii '70, ofereau servicii de transport maritim regulat între Italia continentală și insulele Sardinia și Sicilia. În 1981, când a încheiat un acord cu creditorii săi, TDM a introdus o acțiune împotriva Tirrenia în fața Tribunale di Napoli, pentru a obține repararea prejudiciului pe care pretindea că l-a suferit în cursul anilor precedenți, ca urmare a politicii prețului scăzut practică de Tirrenia.

8 În această privință, TDM invoca, de asemenea, nerespectarea de către concurența sa a articolului 2598 alineatul (3) din codul civil italian referitor la actele de concurență neloială și încălcarea de către aceasta a articolelor 85, 86, 90 și 92 din Tratatul CEE (devenite articolele 85, 86, 90 și respectiv 92 din Tratatul CE, devenite, la rândul lor, articolele 81 CE, 82 CE, 86 CE și, după modificare, 87 CE), în măsura în care, în opinia sa, Tirrenia a încălcat normele de bază ale

respectivului tratat și, în special, a abuzat de poziția sa dominantă pe piața în cauză, practicând tarife mult inferioare costurilor, datorită faptului că a obținut subvenții publice a căror legalitate era îndoielnică în lumina dreptului comunitar.

9 Prin Hotărârea Tribunale di Napoli din 26 mai 1993, confirmată de Hotărârea Corte d'appello di Napoli din 13 decembrie 1996, această cerere de despăgubiri a fost totuși respinsă de instanțele italiene, pe motiv că subvențiile acordate de autoritățile statului respectiv erau legale, în măsura în care răspundeau unor obiective de interes general legate, în special, de dezvoltarea Mezzogiorno și în măsura în care, în orice caz, acestea nu aduceau atingere exercitării activităților de transport maritim diferite și concurente față de cele incriminate de TDM. Prin urmare, Tirrenia nu poate fi acuzată de niciun act de concurență neloială.

10 Considerând, în ceea ce îl privește, că aceste două hotărâri judecătorești erau viciate de erori de drept, în măsura în care, în special, acestea erau întemeiate pe o interpretare incorectă a normelor din tratat în materie de ajutoare de stat, administratorul judiciar al TDM a introdus un recurs împotriva hotărârii Corte d'appello di Napoli, în cadrul căruia a solicitat Corte suprema di cassazione să îi înainteze Curții întrebările pertinente legate de interpretarea dreptului comunitar, în temeiul articolului 177 paragraful al treilea din Tratatul CE (devenit articolul 234 paragraful al treilea CE).

11 Cu toate acestea, prin Hotărârea nr. 5087 din 19 aprilie 2000 (denumită în continuare „Hotărârea din 19 aprilie 2000”) Corte suprema di cassazione a refuzat să se conformeze acestei cereri, pe motiv că soluția reținută de instanțele de fond respecta litera dispozițiilor pertinente din tratat și era, în plus, perfect conformă cu jurisprudența Curții, în special cu Hotărârea din 22 mai 1985, Parlamentul/Consiliul (cauza 13/83, Rep., p. 1513).

12 Pentru a ajunge la această concluzie, Corte suprema di cassazione a amintit, pe de o parte, în ceea ce privește pretinsa încălcare a articolelor 90 și 92 din tratat, că aceste articole permit, în anumite condiții, să se deroge de la interdicția de principiu a ajutoarelor de stat, cu scopul de a promova dezvoltarea economică a regiunilor defavorizate sau de a răspunde unor cereri de bunuri sau servicii care nu pot fi îndeplinite pe deplin de libera concurență. Conform instanței în cauză, aceste condiții sunt îndeplinite întocmai în speță deoarece, în cursul perioadei avute în vedere (adică între 1976 și 1980), transporturile în vrac între Italia continentală și principalele sale insule nu puteau fi asigurate decât pe cale maritimă, din cauza costurilor acestora, astfel încât a fost necesar să se răspundă la cererea tot mai presantă pentru acest tip de servicii încredințând gestionarea acestor transporturi unui concesionar public, care practică un tarif impus.

13 Conform aceleiași instanțe, denaturarea concurenței, care decurge din existența acestei concesionări, nu implica, cu toate acestea, faptul că ajutorul acordat era în mod automat ilegal. Într-adevăr, acordarea unei astfel de concesionări a unui serviciu public presupunea întotdeauna, în mod implicit, un efect de denaturare a concurenței și TDM nu a reușit să demonstreze că Tirrenia a făcut uz de ajutorul acordat de stat pentru a realiza profituri din alte activități decât cele pentru care au fost acordate efectiv subvențiile.

14 În ceea ce privește, pe de altă parte, motivul întemeiat pe încălcarea articolelor 85 și 86 din tratat, Corte suprema di cassazione l-a respins ca neîntemeiat, motivând că activitatea de cabotaj maritim nu a fost încă liberalizată la vremea faptelor în litigiu și că natura și teritoriul restrâns ale acestei activități nu permiteau identificarea clară a pieței relevante în sensul articolului 86 din tratat. În acest context, această instanță a subliniat, cu toate acestea, că, deși era dificilă

identificarea pieței în cauză, putea fi exercitată o concurență reală în sectorul respectiv, având în vedere că ajutorul acordat în speță viza numai o singură activitate din numeroasele activități desfășurate în mod tradițional de o întreprindere de transport maritim și că, în plus, acesta era limitat la un singur stat membru.

15 În consecință, în aceste condiții, Corte suprema di cassazione a respins recursul cu privire la care a fost sesizată, după ce a respins și obiecțiile invocate de TDM, întemeiate pe o încălcare a dispozițiilor naționale referitoare la actele de concurență neloyală și pe faptul că Corte d'appello di Napoli nu s-a pronunțat cu privire la cererea TDM prin care aceasta solicita să fie înaintate Curții întrebările pertinente privind interpretarea. Această decizie de respingere a recursului se află la originea procedurii pendinte în fața instanței de trimitere.

16 Considerând că Hotărârea din 19 aprilie 2000 este întemeiată pe o interpretare inexactă a normelor tratatului privind concurența și ajutoarele de stat și pe premisa eronată conform căreia există o jurisprudență constantă a Curții în materie, lichidatorul TDM, societate care, între timp, a fost lichidată, a introdus o acțiune împotriva Repubblica italiana în fața Tribunale di Genova pentru a obține repararea prejudiciilor suferite de această întreprindere ca urmare a erorilor de interpretare comise de Corte suprema di cassazione și ca urmare a încălcării obligației acesteia de a formula o cerere de pronunțare a unei hotărâri preliminare, în temeiul articolului 234 paragraful al treilea CE.

17 Bazându-se, în această privință, în special pe Decizia 2001/851/CE a Comisiei din 21 iunie 2001 privind ajutoarele de stat acordate de Italia companiei maritime Tirrenia di Navigazione (JO L 318, p. 9) – decizie care se referă, într-adevăr, la subvențiile acordate ulterior perioadei care face obiectul acțiunii principale, dar care a fost adoptată ca urmare a unei proceduri introduse de Comisia Comunităților Europene, înainte de ascultarea susținerilor orale în fața Corte suprema di cassazione în cauza care a dat naștere Hotărârii din 19 aprilie 2000 – TDM susține că, dacă această ultimă instanță s-ar fi adresat Curții, rezultatul recursului ar fi fost cu totul diferit. Asemenea Comisiei, în decizia citată anterior, Curtea ar fi scos în evidență dimensiunea comunitară a activităților de cabotaj maritim, precum și dificultățile inerente aprecierii compatibilității subvențiilor publice cu normele tratatului în materie de ajutoare de stat, ceea ce ar fi determinat Corte suprema di cassazione să declare ilegale ajutoarele acordate Tirrenia.

18 Repubblica italiana contestă însăși admisibilitatea acestei acțiuni în despăgubiri, întemeindu-se pe dispozițiile Legii nr. 117/88 și, în special, pe articolul 2 alineatul (2), conform căruia interpretarea normelor juridice, efectuată în cadrul exercitării funcțiilor jurisdicționale, nu poate da naștere răspunderii statului. Totuși, în cazul în care această acțiune ar trebui să fie considerată admisibilă de către instanța de trimitere, Repubblica italiana susține, în subsidiar, că acțiunea trebuie, în orice caz, să fie respinsă în măsura în care nu sunt îndeplinite condițiile unei acțiuni de pronunțare a unei hotărâri preliminare și Hotărârea din 19 aprilie 2000, fiind *res judicata*, nu mai poate fi contestată.

19 Ca răspuns la aceste argumente, TDM ridică problema compatibilității Legii nr. 117/88 în ceea ce privește cerințele dreptului comunitar. Aceasta susține, în special, că condițiile de admisibilitate a acțiunilor prevăzute de legea respectivă și practica urmată, în materie, de instanțele naționale (inclusiv Corte suprema di cassazione) sunt atât de restrictive încât fac extrem de dificilă, dacă nu chiar practic imposibilă, obținerea unor despăgubiri din partea statului pentru prejudiciile cauzate de hotărârile judecătorești. În consecință, o astfel de reglementare nu respectă principiile stabilite de Curte, în special, în Hotărârea din 19 noiembrie 1991, Francovich

și alții (C-6/90 și C-9/90, Rep., p. I-5357), „și din 5 martie 1996, Brasserie du Pêcheur și Factortame (C-46/93 și C-48/93, Rep., p. I-1029).

20 În aceste condiții, având în vedere că avea îndoieli cu privire la soluționarea litigiului pendinte în fața sa și cu privire la posibilitatea de a extinde la puterea judecătorească principiile stabilite de Curte, în hotărârile citate la punctul precedent, în ceea ce privește încălcările dreptului comunitar comise în cadrul exercitării unei activități legislative, Tribunale di Genova a hotărât să suspende judecata și să îi adreseze Curții următoarele întrebări preliminare:

„1) Un stat [membru] își angajează răspunderea extracontractuală față de persoane particulare pentru erori ale instanțelor sale în aplicarea sau neaplicarea dreptului comunitar și, în special, pentru neîndeplinirea de către o instanță de ultim grad de jurisdicție a obligației sale de a introduce o acțiune de pronunțare a unei hotărâri preliminare în fața Curții, în temeiul articolului 234 paragraful al treilea din tratat?

2) În cazul în care un stat membru este considerat răspunzător pentru erorile instanțelor sale în aplicarea dreptului comunitar și, în special, pentru neintroducerea de către o instanță de ultim grad de jurisdicție a unei acțiuni de pronunțare a unei hotărâri preliminare în fața Curții, în conformitate cu articolul 234 paragraful al treilea din tratat, o reglementare națională privind răspunderea statului pentru erori judiciare împiedică angajarea acestei răspunderi – și este incompatibilă cu principiile dreptului comunitar – în cazul în care:

– aceasta exclude răspunderea legată de interpretarea normelor de drept și aprecierea faptelor și a probelor, efectuate în cursul exercitării funcțiilor jurisdicționale,

– aceasta limitează răspunderea statului numai la cazurile de dol și de culpă gravă din partea instanței?

21 Ulterior pronunțării Hotărârii din 30 septembrie 2003, Köbler (C-224/01, Rep., p. I-10239), grefierul Curții i-a transmis instanței de trimitere o copie a hotărârii în cauză și a întrebat-o dacă, având în vedere conținutul hotărârii, considera că este necesar să mențină cererea sa de pronunțare a unei hotărâri preliminare.

22 Prin scrisoarea din 13 ianuarie 2004, primită la grefa Curții la 29 ianuarie 2004, Tribunale di Genova, după ce a ascultat părțile în acțiunea principală, a considerat că Hotărârea Köbler, citată anterior, oferă un răspuns exhaustiv la prima din cele două întrebări pe care le-a adresat, astfel încât nu mai este necesară pronunțarea Curții cu privire la întrebarea în cauză.

23 În schimb, a considerat că era necesar să mențină a doua întrebare, astfel încât Curtea să se pronunțe, „de asemenea, în lumina principiilor prevăzute [...] în Hotărârea Köbler”, cu privire la problema stabilirii dacă „o reglementare națională privind răspunderea statului pentru erori judiciare împiedică angajarea acestei răspunderi în cazul în care aceasta exclude răspunderea legată de interpretarea normelor de drept și de aprecierea faptelor și a probelor, efectuate în cursul exercitării activității jurisdicționale, și limitează răspunderea statului numai la cazurile de dol și de culpă gravă din partea instanței”.

Cu privire la întrebarea preliminară

24 Cu titlu introductiv, trebuie să se observe că procedura pendinte în fața instanței de trimitere are ca obiect o acțiune de angajare a răspunderii statului în ceea ce privește decizia unei instanțe supreme, care nu face obiectul unei acțiuni. Întrebarea păstrată de instanța de trimitere trebuie, prin urmare, să fie înțeleasă ca privind, în esență, problema stabilirii dacă dreptul comunitar și, în special, principiile stabilite de Curte în Hotărârea Köbler, citată anterior, se opun unei reglementări naționale, precum cea care face obiectul acțiunii principale, care, pe de o parte, exclude orice răspundere a statului membru pentru prejudiciile cauzate persoanelor particulare ca urmare a încălcării dreptului comunitar, comisă de o instanță națională de ultim grad de jurisdicție, în cazul în care această încălcare rezultă dintr-o interpretare a normelor de drept sau dintr-o apreciere a faptelor și a probelor, efectuate de această instanță, și care, pe de altă parte, limitează, în plus, această răspundere numai la cazurile de dol și de culpă gravă din partea instanței.

25 Atât TDM, cât și Comisia, consideră că această întrebare necesită, în mod clar, un răspuns afirmativ. Având în vedere că aprecierea faptelor și a probelor, precum și interpretarea normelor de drept, sunt inerente activității jurisdicționale, excluderea, în astfel de cazuri, a răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate persoanelor particulare, ca urmare a exercitării acestei activități, ar însemna, practic, scutirea acestui stat de orice răspundere pentru încălcările dreptului comunitar, imputabile puterii judecătorești.

26 În plus, în ceea ce privește limitarea acestei răspunderi numai la cazurile de dol sau de culpă gravă din partea instanței, aceasta ar fi, de asemenea, de natură să conducă la o scutire *de facto* de orice răspundere a statului, având în vedere că, pe de o parte, însăși noțiunea de „culpă gravă” nu este lăsată la libera apreciere a instanței care are sarcina să se pronunțe cu privire la o cerere de reparare a prejudiciilor cauzate de o hotărâre judecătorească, ci este limitată de definiția strictă, stabilită de organul legislativ național care enumeră în prealabil – și în mod exhaustiv – cazurile de culpă gravă.

27 Conform TDM, rezultă, pe de o parte, din experiența câștigată în Italia prin punerea în aplicare a Legii nr. 117/88, că instanțele acestui stat și, în special, Corte suprema di cassazione, adoptă o interpretare foarte restrictivă a acestei legi, precum și a noțiunilor de „culpă gravă” și „neglijență nescuzabilă”. Aceste noțiuni sunt interpretate de Corte suprema di cassazione ca reprezentând o „încălcare a dreptului evidentă, grosolană și la scară largă” sau ca interpretând acest drept „în termeni contrari oricărui criteriu logic”, ceea ce conduce, în practică, la respingerea cvasi-sistematică a reclamațiilor introduse împotriva statului italian.

28 În schimb, conform guvernului italian, susținut, în această privință, de Irlanda și de Guvernul Regatului Unit, o reglementare națională, precum cea care face obiectul acțiunii principale, este perfect conformă cu principiile dreptului comunitar, având în vedere că aceasta creează un echilibru just între necesitatea de a păstra independența puterii judecătorești și imperativele certitudinii juridice, pe de o parte, și acordarea unei protecții jurisdicționale efective persoanelor particulare în cazurile cele mai flagrante de încălcare a dreptului comunitar, imputabile puterii judecătorești, pe de altă parte.

29 Conform acestui punct de vedere, dacă s-ar accepta, răspunderea statelor membre pentru prejudiciile rezultate din astfel de încălcări ar trebui, prin urmare, să fie limitată numai la cazurile în care poate fi constatată o încălcare suficient de gravă a dreptului comunitar. Cu toate acestea, răspunderea nu ar putea fi angajată în cazul în care o instanță națională a soluționat un litigiu pe

baza unei interpretări a articolelor din tratat, care se reflectă în mod corespunzător în motivația oferită de instanța respectivă.

30 În această privință, trebuie amintit faptul că, în hotărârea Köbler, citată anterior, pronunțată ulterior datei la care instanța de trimitere s-a adresat Curții, aceasta din urmă a amintit faptul că principiul conform căruia un stat membru este obligat să repare prejudiciile cauzate persoanelor particulare de încălcările dreptului comunitar care îi sunt imputabile este valabil pentru orice caz de încălcare a dreptului comunitar, indiferent care este autoritatea statului în cauză, a cărei acțiune sau omisiune se află la originea încălcării (a se vedea punctul 31 din această hotărâre).

31 În această privință, bazându-se, în special, pe rolul esențial jucat de puterea judecătorească în protejarea drepturilor pe care persoanele de drept privat le au în temeiul normelor comunitare și pe faptul că o instanță de ultim grad de jurisdicție constituie, prin definiție, ultima instanță în fața căreia aceștia își pot valorifica drepturile care le sunt conferite de dreptul comunitar, Curtea a dedus că protecția acestor drepturi ar fi diminuată – și ar fi contestată eficacitatea deplină a normelor comunitare care conferă astfel de drepturi – în cazul în care ar fi exclus ca persoanele de drept privat să poată, în anumite condiții, să obțină repararea prejudiciilor care le sunt cauzate de o încălcare a dreptului comunitar, imputabilă unei hotărâri a unei instanțe naționale de ultim grad de jurisdicție (a se vedea hotărârea Köbler, citată anterior, punctele 33-36).

32 Este adevărat că, având în vedere natura specifică a funcției jurisdicționale și cerințele legitime ale certitudinii juridice, răspunderea statului nu este nelimitată într-un astfel de caz. Astfel cum a hotărât Curtea, această răspundere poate fi angajată numai în cazul excepțional în care instanța națională de ultim grad de jurisdicție a încălcat în mod evident dreptul aplicabil. Pentru a stabili dacă această condiție este îndeplinită, instanța națională sesizată cu o cerere de reparare a prejudiciilor trebuie, în această privință, să țină seama de toate elementele ce caracterizează situația care îi este prezentată și, în special, gradul de claritate și de precizie a normei încălcate, caracterul deliberat al încălcării, caracterul scuzabil sau nescuzabil al erorii de drept, poziția luată, după caz, de o instituție comunitară, precum și neexecutarea, de către instanța în cauză, a obligației sale de a introduce o acțiune de pronunțare a unei hotărâri preliminare în temeiul articolului 234 paragraful al treilea CE (hotărârea Köbler, citată anterior, punctele 53-55).

33 Considerente similare, legate de necesitatea de a le garanta persoanelor particulare o protecție jurisdicțională efectivă a drepturilor care le sunt conferite de dreptul comunitar se opun, în același fel, faptului că răspunderea statului nu poate fi angajată doar pe motiv că o încălcare a dreptului comunitar, imputabilă unei instanțe naționale de ultim grad de jurisdicție, rezultă din interpretarea normelor de drept, efectuată de această instanță.

34 Pe de o parte, interpretarea normelor de drept face parte din însăși esența activității jurisdicționale, având în vedere că, indiferent de domeniul de activitate luat în considerare, instanța, confruntată cu teze divergente sau contradictorii, trebuie, în mod normal, să interpreteze normele juridice relevante – naționale și/sau comunitare – cu scopul de a soluționa litigiul care îi este înaintat.

35 Pe de altă parte, nu este exclusă comiterea unei încălcări evidente a dreptului comunitar aplicabil, în special în cadrul exercitării unei astfel de activități de interpretare, în cazul în care, de exemplu, instanța conferă unei norme de drept material sau procedural comunitar o sferă de aplicare evident eronată, în special în ceea ce privește jurisprudența relevantă a Curții în acest domeniu (a se vedea hotărârea Köbler, citată anterior, punctul 56), sau în cazul în care

interpretează dreptul național astfel încât aceasta conduce, în practică, la încălcarea dreptului comunitar aplicabil.

36 Astfel cum a subliniat avocatul general la punctul 52 din concluziile sale, excluderea, în astfel de situații, a oricărei răspunderi a statului, pe motiv că încălcarea dreptului comunitar decurge dintr-o interpretare a normelor de drept, efectuată de o instanță, ar însemna ca principiul stabilit de Curte în hotărârea Köbler, citată anterior, să fie golit de însăși substanța sa. Această constatare este valabilă, cu atât mai mult, în cazul instanțelor de ultim grad de jurisdicție, însărcinate cu asigurarea, la scara națională, a interpretării uniforme a normelor de drept.

37 Este necesar să se ajungă la o concluzie similară în ceea ce privește o legislație care exclude, în general, orice asumare a răspunderii statului, în cazul în care încălcarea imputabilă unei instanțe a statului respectiv rezultă dintr-o apreciere a faptelor și a probelor.

38 Pe de o parte, o astfel de apreciere constituie, asemenea interpretării normelor de drept, un alt aspect esențial al activității jurisdicționale, având în vedere că, indiferent de interpretarea reținută de instanța națională sesizată cu privire la o anumită cauză, aplicarea normelor respective în cazul în speță va depinde adesea de aprecierea de către Curte a faptelor, precum și de valoarea și relevanța probelor prezentate în acest sens de părțile în litigiu.

39 Pe de altă parte, o astfel de apreciere – care necesită uneori o analiză complexă – poate conduce, de asemenea, în anumite cazuri, la o încălcare evidentă a dreptului aplicabil, indiferent dacă această apreciere este efectuată în cadrul aplicării unor norme specifice referitoare la sarcina probei, la valoarea acestor probe sau la admisibilitatea lor, ori în contextul aplicării unor norme care necesită o caracterizare juridică a faptelor.

40 Excluderea, în astfel de situații, a oricărei posibilități de angajare a răspunderii statului, în cazul în care încălcarea de care este acuzată instanța națională se referă la aprecierea de către instanța în cauză a unor fapte sau probe, ar conduce, de asemenea, la privarea principiului stabilit în hotărârea Köbler, citată anterior, de orice efect util în ceea ce privește încălcările evidente ale dreptului comunitar, care ar fi imputabile instanțelor naționale de ultim grad de jurisdicție

41 Astfel cum a observat avocatul general la punctele 87-89 din concluziile sale, acest lucru este valabil, în special, în domeniul ajutoarelor de stat. Excluderea, în acest domeniu, a oricărei răspunderi a statului, pe motiv că încălcarea dreptului comunitar, comisă de o instanță națională, rezultă dintr-o apreciere a faptelor, riscă să conducă la o diminuare a garanțiilor procedurale oferite persoanelor particulare, în măsura în care apărarea drepturilor care le sunt conferite de dispozițiile pertinente ale tratatului depinde, în mare măsură, de operațiunile succesive de caracterizare juridică a faptelor. În ipoteza în care răspunderea statului ar fi exclusă total, din cauza aprecierii faptelor de către o instanță, persoanele particulare în cauză nu ar beneficia de nicio protecție jurisdicțională dacă o instanță națională de ultim grad de jurisdicție ar comite o eroare evidentă în controlarea operațiunilor de caracterizare juridică a faptelor, menționate anterior.

42 În cele din urmă, în ceea ce privește limitarea răspunderii statului doar la cazurile de dol sau de culpă gravă din partea instanței, trebuie să se amintească, astfel cum s-a subliniat la punctul 32 din prezenta hotărâre, că, în hotărârea Köbler, citată anterior, Curtea a hotărât că răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate persoanelor particulare din cauza unei încălcări a dreptului

comunitar, imputabilă unei instanțe naționale de ultim grad de jurisdicție, putea fi angajată în cazul excepțional în care această instanță a încălcat în mod evident dreptul aplicabil.

43 Această încălcare evidentă trebuie să fie apreciată, în special, ținând seama de un anumit număr de criterii, precum gradul de claritate și de precizie al normei încălcate, caracterul scuizabil sau nescuizabil al erorii de drept comise sau neexecutarea, de către instanța în cauză, a obligației sale de a introduce o acțiune pentru pronunțarea unei hotărâri preliminare, în temeiul articolului 234 paragraful al treilea CE, și, în orice caz, este presupusă în situația în care decizia în cauză este adoptată printr-o nerespectare evidentă a jurisprudenței Curții în domeniu (hotărârea Köbler, citată anterior, punctele 53-56).

44 Prin urmare, deși este posibil ca dreptul național să precizeze criteriile, referitoare la natura sau la gradul unei încălcări, care trebuie să fie îndeplinite pentru ca răspunderea statului să poată fi angajată din cauza unei încălcări a dreptului comunitar, imputabilă unei instanțe naționale de ultim grad de jurisdicție, aceste criterii nu pot, în niciun caz, să impună cerințe mai stricte decât cele care decurg din condiția unei încălcări evidente a dreptului aplicabil, astfel cum a fost precizată la punctele 53-56 din hotărârea Köbler, citată anterior.

45 Dacă această ultimă condiție este îndeplinită, un drept de a obține despăgubiri se va naște în cazul în care s-a stabilit că norma de drept încălcată are ca obiect să confere drepturi persoanelor particulare și în cazul în care există o legătură de cauzalitate între încălcarea evidentă invocată și prejudiciul suferit de părțile interesate (a se vedea, în această privință, în special hotărârile citate anterior, Francovich și alții, punctul 40; Brasserie du Pêcheur și Factortame, punctul 51, precum și Köbler, punctul 51). Astfel cum reiese, în special, de la punctul 57 din Hotărârea Köbler, citată anterior, aceste trei condiții sunt necesare și suficiente pentru a le atribui persoanelor particulare un drept de a obține despăgubiri, fără a exclude însă ca răspunderea statului să poată fi angajată în condiții mai puțin restrictive în temeiul dreptului național.

46 În lumina punctelor anterioare, este necesar, prin urmare, să se răspundă la întrebarea adresată de instanța de trimitere, astfel cum a fost reformulată în scrisoarea sa din 13 ianuarie 2004, că dreptul comunitar se opune unei legislații naționale care exclude, în general, răspunderea statului membru pentru prejudiciile cauzate persoanelor particulare, din cauza unei încălcări a dreptului comunitar, imputabilă unei instanțe de ultim grad de jurisdicție, pe motiv că încălcarea în cauză rezultă dintr-o interpretare a normelor de drept sau dintr-o apreciere a faptelor și probelor, efectuate de această instanță. De asemenea, dreptul comunitar se opune unei legislații naționale care limitează angajarea acestei răspunderi doar la cazurile de dol sau de culpă gravă din partea instanței, dacă o astfel de limitare ar conduce la excluderea angajării răspunderii statului membru respectiv în alte cazuri în care a fost comisă o încălcare evidentă a dreptului aplicabil, astfel cum se precizează la punctele 53-56 din hotărârea Köbler, citată anterior.

Cu privire la cheltuielile de judecată

47 Întrucât procedura are, în raport cu părțile din acțiunea principală, un caracter incidental față de procedura din fața instanței de trimitere, este de competența acestei instanțe să se pronunțe cu privire la cheltuielile de judecată. Cheltuielile efectuate pentru a prezenta observații Curții, altele decât cele ale părților, nu pot face obiectul unei rambursări.

Pentru aceste motive, Curtea (Marea Cameră) declară:

Dreptul comunitar se opune unei legislații naționale care exclude, în general, răspunderea statului membru pentru prejudiciile cauzate persoanelor particulare, din cauza unei încălcări a dreptului comunitar imputabilă unei instanțe de ultim grad de jurisdicție, pe motiv că încălcarea în cauză rezultă dintr-o interpretare a normelor de drept sau dintr-o apreciere a faptelor și probelor, efectuate de această instanță.

De asemenea, dreptul comunitar se opune unei legislații naționale care limitează angajarea acestei răspunderi doar la cazurile de dol sau de culpă gravă din partea instanței, dacă o astfel de limitare ar conduce la excluderea angajării răspunderii statului membru respectiv în alte cazuri în care a fost comisă o încălcare evidentă a dreptului aplicabil, astfel cum se precizează la punctele 53-56 din Hotărârea din 30 septembrie 2003, Köbler (C-224/01).

Semnături